
*Д.В. Александров,
аспірант Інституту соціології НАН України*

КАТЕГОРІЯ “ІНТЕРЕС” У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ

Із зростанням соціологічних знань, теоретико-методологічних підходів, із претензією на інтегральне охоплення і пояснення соціальної реальності відбувається формалізація понятійно-категоріального апарату соціології. Виникають запитання: що означають такі соціологічні категорії, як “інтерес”, “вигода”, “орієнтація”, “цінність”, “капітал”, “успіх” та ін.? Навіщо їх досліджувати? Коли їх значення зрозумілі, не викликають сумніву? Проте, як засвідчує практика, у використанні соціологічних категорій часто-густо виникають суперечності, протилежні погляди, антиномії, які змушують сучасну науку повертатися до аналізу їх семантики, визначати їх зміст. Відзначимо, що концептуальний аналіз понять не новий у соціологічній теорії; досить пригадати праці М.Вебера “Основні соціологічні поняття” [1], А.Шюца “Формування поняття та теорії в суспільствознавчих науках”, Я.Щепанського “Елементарні поняття соціології” [2].

Яке місце посідає категорія “інтерес” у сучасному науковому апараті соціології? Або ж вона використовується як певний “штамп”, універсальне поняття, що набуває специфічного, згідно із ситуацією і запитом часу значення? Її численні тлумачення такі суперечливі, що, на перший погляд, вказують на зайвий характер категорії у науковому апараті соціології. Семантика категорії розкривається в термінах “прагнення”, “усвідомлення потреби”, “прагматичної вигоди”, “концентрації уваги”, “статусного атрибуту” та інших близьких за значенням тлумачень, що, зрештою, зводить її зміст до певної раціональної або ірраціональної спрямованості, детермінанти. Категорія розкриває властивий соціальному суб'єкту характер референції, дороговказ при досягненні мети, але не виступає як суворі категорія, що описує певне соціальне явище.

Пошук відповідей на порушені запитання слід розпочати з визначення методології дослідження. Інколи при дослідженні категорій застосовується спосіб індуктивного визначення змісту через ідентифікацію точок стикання окремих значень. Можна спиратися на аналіз терміну “інтерес” і запропонувати мінімальне визначення, прийнятне для більшості соціологічних тлумачень. Проте ми схильні погодитися з Р.Будоном, який відхиляє таку перспективу, оскільки різноманітність значень категорії не може бути звужена до кількох точок зору, накладає значну редуцію на її зміст та подає широту семантичних відтінків як довільну сукупність [3].

Ми поділяємо його позицію, згідно з якою при визначенні послідовності значень категорії методологічним підґрунтям має стати так зване ефективне бачення соціального явища, що розглядається системно й аналізується у термінах структури. Виходячи з цього ми обрали стратегію, яка полягає у розгляді категорії “інтерес” як інструменту пояснення певного способу зв'язку суб'єктів різного рівня, “прив'язки” їх до конкретно-історичного, наявного арсеналу засобів, можливостей задоволення потреб, що зумовлюються соціальним статусом суб'єкта, його позиціонуванням щодо інших суб'єктів. Таке розуміння категорії будується на необхідності й закономірності проекції потреб суб'єкта на фактичні можливості їх реалізації у межах, визначених умовами суспільного розвитку і місцем у ньому конкретного суб'єкта. Відзначимо, що найважливіші категорії у соціологічній теорії не стосуються якогось одного специфічного аспекту соціальної дійсності, а примиряють два або кілька з її вимірів. Наприклад, соціологічна категорія “роль” дістала широке застосування, бо створила ефективний і переконливий зв'язок між діючим суб'єктом і соціальною структурою. Повноцінність категорії “інтерес” перебуває

на подібній аналітичній платформі, об'єднуючи два аспекти, два вимірювання соціальної дійсності: людину як соціального агента і суспільство як вже встановлену соціальну дійсність.

Насамперед, звернемося до напрацювань античних філософів, які історично запропонували термін "інтерес". Етимологія цього терміну буквально визначила його значення як "буття у певних межах" (з лат. "inter-esse" – знаходитися поміж, зв'язувати, розділяти) [4, 136]. Антична культура думки, якій була властива діалогічність, полемічність, гра значень, пошук найбільш ефективних інструментів пізнання, зумовила особливість семантичного навантаження категорії "інтерес", наявність внутрішнього і зовнішнього її змістів, які не завжди і необов'язково збігаються [5, 282]. Внутрішній зміст категорії – це найзагальніший, прихований зміст, який можна пізнати, аналізуючи значення складових частин терміну. Внутрішній зміст категорії "інтерес" розкривається як стан суб'єкту в певних межах або зв'язок, який конкретизується як об'єднуючий чи роз'єднуючий. Крім того, розуміння інтересів античними філософами формувалося із зв'язки близьких за змістом протопонять: "благо", "потреба", "користь", "цінність", "вигода" та ін., а значення "знаходитися поміж, серед" існувало паралельно з ними. Разом ці значення зумовили появу зовнішнього змісту, зазвичай конкретного, функціонального змісту, в якому термін здебільшого використовується для опису феноменів соціальної реальності, та який може піддаватися просторово-часовим трансформаціям у перебігу історії.

Як протосоціологічний, так і власне соціологічний період розвитку категорії виразно ілюструє її подвійну семантику. Наприклад, у Середньовіччя інтерес набував зовнішнього змісту "пристрасть", "порок"; із розвитком капіталістичних відносин дістав значення "вигоди", "користі", а з появою і диференціацією наук отримав специфічну інтерпретацію в кожній суспільствознавчій дисципліні. У психології категорію почали здебільшого тлумачити як спрямованість уваги, в економічній теорії – як вигоду, користь, у політології – як орієнтацію на певні ідеї, цінності, ідеали, прагнення до влади, в теорії права – як прагнення до блага, вигоди.

Більш конкретно в психологічному аспекті категорія "інтерес" розкриває єдність емоційної, інтелектуальної та вольової сфери суб'єкту, а характер і зміст інтересу тлумачиться своєрідністю потреб і мотивів, рівнем пізнання реальності у вигляді знань. Для соціологічного пізнання важливим є аналіз тих конкретних об'єктивних і суб'єктивних причин, які зумовили формування інтересу, а також його конкретний зміст, що визначає специфіку соціальної взаємодії. У цьому значенні категорія "інтерес" привносить у соціологію аналіз відношення суб'єкта до об'єктивних можливостей, тенденцій суспільного розвитку, а реалізація інтересу розуміється не лише як віддзеркалення, оцінка навколишнього середовища і спрямованість діяльності, а й як процес становлення особистості, самоствердження суб'єкта у соціальному середовищі. Здійснюючи вихід за межі суб'єктивного сприйняття, соціологія бере на себе завдання визначити конкретно-історичні форми реалізації інтересів, оптимальні шляхи їх узгодження та подальші перспективи соціального розвитку.

В економічному тлумаченні категорія "інтерес" позначає не так природні потреби людини, як ті прагнення й орієнтації, що виникають у процесі економічного розвитку суспільства. Основою категорії виступає не матеріальне благо та його віддзеркалення у свідомості суб'єкту, а сама суспільна форма економічних відносин. У соціально-економічному аспекті категорія "інтерес" дістає значення об'єктивної вигоди або блага, які зумовлюють характер і специфіку виробничих відносин, формуються у свідомості людей у вигляді поставлених цілей і прагнень їх досягнення. Для соціологічної науки в даному контексті є важливим аналіз умов соціально-економічної рівноваги з урахуванням інтересів різних суб'єктів взаємодії.

Соціологічне пізнання також спирається на теорію і методологію політології, що освітлює неринкові механізми узгодження інтересів і досліджує процеси їх політичної

артикуляції, легітимації та реалізації. У довідковій політологічній літературі категорія “інтерес” визначається досить широко, а саме: як певна потреба суспільства, соціальної групи, партії, організації або руху, що служить причиною, джерелом, мотивом соціально-політичних дій суб'єктів різного рівня [6, 90].

У сучасній теорії права під інтересом розуміється залежність суб'єкта від предметів і відносин, з якими він пов'язує очікування користі або шкоди. Проте існують й інші підходи, які розкривають семантику категорії, спираючись на об'єктивну чи усвідомлену потребу, суспільне відношення, спрямованість суб'єкту і т.п. Особливої уваги заслуговують дослідження, в яких “матеріальною основою інтересу називають потребу, а соціальною – суспільні відносини, або визначають інтерес як потребу, що має соціальний характер” [7, 17].

Соціологія, яка увібрала у свій предмет пояснення значного спектру онтологічних і гносеологічних суперечностей соціального виміру, збагатила категорію різними змістовними відтінками та вельми суперечливими тлумаченнями. Абсолютизація певних значень категорії спричиняє редукцію її змісту, яку дослідник намагається здолати, комплексно розкриваючи семантику категорії “інтерес” у соціології. Враховуючи калейдоскоп цих тлумачень, у кожному з них можна визначити внутрішній зміст категорії. Зокрема, в межах соціологічної класики К.Маркс та Ф.Енгельс визначали категорією “інтерес” як зв'язок і взаємозалежність індивідів, між якими розподілена праця, або властивість суб'єкта, зумовлена характерними для суспільства економічними відносинами [8, 575]. Г.Зіммель визначав категорією так звану матерію усупільнення [9, 327]. М.Вебер дав здебільшого інструментально-прагматичне тлумачення інтересу як сплав двох елементів: “ясного усвідомлення” та “недоліку відчуття зв'язку” [10, 632]. Г.Ратценхофер тлумачив інтерес як проекцію на соціальне життя людей їх біологічних потреб та інстинктів [11, 364]. Розуміння інтересу як окресленого поля буття, стану суб'єкту у “відкритому сьогодні” виразно простежується в працях М.Мерло-Понті [12, 29]. У соціології модерна мотиваційно-ціннісна (Т.Парсонс), релятивістське (Дж.Мід), статусно-ролеве (Л.Козер, Р.Дарендорф, Р.Мертон) тлумачення інтересу також припускають наявність внутрішнього змісту категорії як ілюстрації певного об'єднуючого зв'язку, перехідного моменту, межі, окресленої сфери активності. Нарешті, постнекласична соціологія (П.Бурдьє, Ж.Делез, Ф.Гваттарі, Н.Пуланзас) оперує категорією в позначенні знов-таки зв'язку суб'єктів як єдності (відмінності) життєвої історії, культурної позиції, довіри, характеру споживання, володіння інформацією.

Соціологи, які оперували досліджуваною категорією в термінах статусної атрибутики (К.Маркс і Ф.Енгельс, І.Валлерштайн, Н.Пуланзас у класовому, Г.Зіммель, Л.Козер, Р.Дарендорф, Р.Мертон та ін. у статусно-ролевому тлумаченні), найбільш близькі до семантичного витоку категорії. Оскільки на онтологічному рівні належність суб'єкта до певної групи, співтовариства визначає можливі ресурси та перспективи, цілі й засоби, задає характер їх оцінення, то соціологічна категорія “інтерес” описує окреслене поле буття суб'єкта та його прагнення вирватися за існуючі межі. У цьому контексті категорія ілюструє джерело зв'язку й ієрархії соціальних статусів, причину соціальної мобільності.

Свого часу у праці “Пристрасті та інтереси” А.Хіршман відзначив, що категорія “інтерес” як одна з широко затребуваних у суспільствознавчих науках набула подвійного змісту: інтерес мислився і як спрямованість прагнень суб'єкту, і як об'єктивна необхідність. З моменту свого використання в побудовах античності ця категорія постійно відігравала подвійну роль, визначаючи свободу дій суб'єкта у порівнянні з межами, що встановлюються йому традиціями, віруваннями, нормами, проте одночасно і нав'язуючи нові обмеження, що випливають із раціонального розрахунку, логіки, розсудливості [13, 32]. Згідно з А.Хіршманом, подвійна семантика категорії “інтерес” забезпечує їй тривалу рефлексію у структурі суспільствознавчих наук.

На підтвердження ідеї подвійної семантики можна навести багато прикладів. Зокрема, концептуальна специфіка використання категорії П.Бурдьє полягає в тому, що соціолог розумів під інтересом, з одного боку, обставину, що впливає із зовні на індивідів, а з іншого – вибірково спрямованість людей, їх схильність до певної соціальної поведінки. Соціальне середовище сприймає інтерес як атрибутивну систему зв'язків, навіть якщо вони відкрито не спостерігаються або цілеспрямовано приховані. У “соціальному полі” інтерес історично виявляється через “габітус” як систему потужних, надбаних у процесі соціалізації рис індивідів, схильностей, очікувань, схем сприйняття, думок та орієнтацій. У цьому самому контексті сучасний постструктуралізм (М.Фуко, Ж.Делез, Ф.Гваттарі) пов'язує інтерес з поняттями “актуального” та “незвичного”, “потенційного”. Категорією “інтерес” вони позначають нетривіальну перспективу розвитку, можливість соціального перетворення, динамічну якість, що не так охоплює актуальне буття суб'єкту, як являє сферу його потенційного, ймовірного буття, ілюструє соціальне явище, що знаходить відображення у свідомості суб'єктів через те, що не відповідає встановленій дійсності, фактам і орієнтаціям, проте все ж спирається на них [14, 109].

Тож своє завдання вбачаємо у необхідності проаналізувати, як внутрішній зміст категорії знаходить своє конкретне, формальне вираження у термінах “спрямованості уваги”, “участі”, “статусного атрибуту”, “вигоди”, “користі”, “блага” та ін. Таке бачення дасть нам змогу комплексно розкрити семантику категорії “інтерес” у понятійно-категоріальному апараті сучасної соціології, не звужуючи спектр її значень, предметне і проблемне поля застосування.

Оскільки у практиці використання соціологічна категорія знаходить спектр формальних значень, які докладніше розкриваються в поняттях: “статусний атрибут”, “прагнення до вигоди”, “спрямованість уваги”, “міра участі”, “ціннісна позиція”, визначимо зв'язок категорії “інтерес” з такими поняттями і категоріями, як “потреба”, “увага”, “вигода”, “статус”, “участь”, “цінність”. Змістове навантаження категорій визначається їх характерною специфікою застосування, більш-менш окресленою предметним і проблемним полем, тому дослідження семантики соціологічної категорії “інтерес” вимагає пошуку спільного і відмінного з названими поняттями і категоріями.

У соціології неодноразово виникало питання про доцільність використання категорії “інтерес”, оскільки її семантика дуже близька за змістом до категорії “потреба”. Чимало соціологів вважали правомірним їх ототожнення, інші наполягали на аналітичному розділенні, а дехто навіть підміняв категорії внаслідок близькості їх значень. Ми поділяємо точку зору тих дослідників, котрі розглядають категорії “потреба” та “інтерес” як синонімічні, проте наголошують на різному обсязі їх змісту. На нашу думку, категорія “потреба” описує відсутність балансу у системі “суб'єкт – середовище”, тобто вказує на суперечність необхідного й актуального. Категорія “інтерес” позначає усвідомлений (раціональний, прагматико-інструментальний, ціннісно-нормативний) або неусвідомлений (афективний, інстинктивний) вибір суб'єктом такої активності, яка якнайкраще відновлює цей баланс. Характерні просторово-часові зміни соціального середовища і розвиток суб'єкту, тобто постійна зміна балансу “суб'єкт – середовище” сприяє або посиленню інтересу, або його ослабленню. У будь-якому разі соціологічна категорія “інтерес” описує актуальний просторово-часовий зв'язок, який існує між соціальним суб'єктом та його середовищем. Проте, якщо категорія “потреба” дає можливість зафіксувати те, що є “родовим” в індивіді та в соціальних спільнотах, то категорія “інтерес” орієнтує нас на дослідження специфічних систем діяльності та суспільних відносин, від яких залежить задоволення потреб суб'єктів взаємодії. Обидві категорії розрізняються також і за функціональним застосуванням: “Якщо потреба виражає об'єктивну необхідність тих або інших дій, спрямованих на забезпечення існування суб'єкта, то інтерес фіксує ті “заходи”, здійснення яких сприяє задоволенню потреби і тим самим реалізації даної необхідності. Можна сказати, що потреба виражає відношення соціальної необхідності, а інтерес виражає відношення, в межах якого реалізується потреба” [15, 32]. Коротко зазначимо, що

соціологічна категорія “інтерес” вирізняються глибшим зрізом пояснення детермінуючих чинників, віддзеркаленням характеру відносин “суб'єкт – середовище” та описом чинника регуляції практичної діяльності.

У деяких соціологічних теоріях категорія “інтерес” має тенденцію використовуватися таким чином, що редукуються її категоріальні зв'язки. Це простежується у використанні категорії у значенні вигоди, блага, користі. Свого часу М.Гайдеггер писав, що людина – насамперед практик, який усвідомлює, що вже знаходиться в світі, щось знає про нього, зацікавлений у ньому [16, 141]. Таке інструментальне тлумачення припускає, що суб'єкт цікавиться навколишніми об'єктами, передусім, як “речами”, які можуть бути використані та спожиті. Ці об'єкти утворюють його середовище, світ його повсякденних інтересів і занять, об'єктивно виступають як сукупність зв'язків і відносин, здатних задовольняти потреби суб'єкта. Як категорія “інтерес”, так і категорія “вигода” використовуються багатьма соціологами для опису стану суб'єкту між “корисним – шкідливим”, “вигідним – збитковим”, оскільки припускають інструментальний вибір суб'єктом найбільш оптимальної можливості задоволення потреби.

Подання соціологічної категорії в економічних конотаціях викликано розглядом інтересу у системі “вигода – збиток”, що переважно властиве для західного прагматико-утилітаристського оцінення суб'єктивної активності. Так, категорія “вигода” зображає прагматичну ціле-орієнтацію, прагнення до матеріальних благ, прибутку, багатству, а поняття “матеріальний інтерес” деталізує пояснення прагнення до ресурсів, благ, матеріальних цінностей. Своєю чергою, соціологічна категорія “інтерес” у ширшому контексті ілюструє, що блага самі по собі не є значущими для суб'єкта, вони завжди є засобом задоволення тієї або іншої потреби. Відмінність семантики категорій полягає у тому, що категорія “вигода” характеризує орієнтацію на споживання благ, отримання можливостей, “поглинання” ресурсів, тоді як соціологічна категорія “інтерес” характеризує прагнення до благополуччя, оцінку потенційних можливостей.

Психологічний контекст використання соціологічної категорії “інтерес” становить іншу редукцію її семантики у соціології. В історії науки цю категорію неодноразово піддавали сумніву на тій підставі, що незрозуміло який феномен вона пояснює: суб'єктивний чи об'єктивний. Така площина аналізу як одвічний пошук первинності матеріального чи ідеального, суспільного чи індивідуального, продовжує заводити дослідників у нерозв'язну суперечність, бо зрозуміло, що матеріальне діалектично трансформується в ідеальне, і навпаки. Відзначимо, що такі категорії, як “успіх”, “статус”, “роль”, “конфлікт” та ін. виступають як в об'єктивному, так і в суб'єктивному контексті, діставши свою специфічну категоріальну визначеність.

У вирішенні цієї дилеми важливим кроком є аналіз значень соціологічної категорії “інтерес” та психологічної категорії “увага”. Категорія “інтерес” у значеннях спрямованості уваги, зацікавленості, нарешті, цікавості, розкриває суб'єктивний рівень інтересу, дає можливість побачити лише певну частину його змістових рис. Суб'єктивний компонент зближує і, водночас, відрізняє ці категорії. Схожість семантики категорій полягає в тому, що вони описують стан свідомості суб'єкта, момент невизначеності, який вимагає оцінення, концентрації, вольового зусилля. Більшою мірою їх схожість конкретизується поняттям “пізнавальний інтерес” як спрямованістю уваги на щось незвичайне, маловірогідне, цікаве. Головна їх відмінність полягає у тому, що соціологічна категорія “інтерес”, крім розгляду суб'єктивної інтенції, охоплює й опис статусного атрибуту, об'єктивних зв'язків суб'єктів взаємодії. Її специфіка полягає у властивості об'єднувати кілька критеріїв, що не можна сказати про “увагу”, яка описує виключно інтенціонально-рефлексивну спрямованість свідомості на конкретний об'єкт чи явище. У цьому контексті соціологічна категорія “інтерес” відображає положення або стан суб'єкту в точці найбільшої інтелектуальної напруженості, оцінки взаємовиключних і рівно необхідних якостей об'єкту. Як зауважує М.Епштейн, “викликає інтерес те, що

знаходиться у проміжку двох крайнощів – між порядком і свободою, між достовірністю і неймовірністю, між логікою і парадоксом, між системою і випадком” [17, 489].

Використання соціологічної категорії “інтерес” у політологічному контексті становить ще одну редукцію її семантики до змісту таких категорій, як “орієнтація”, “цінність”, “ідеал”, “влада” та ін. Семантична схожість цих категорій полягає у тому, що вони покликані пояснювати механізм проєкції актуальних і можливих потреб на соціальне буття, розкривати певний ряд об’єктів та явищ, що мають позитивну оцінку й суб’єктивну значущість. Проте кожна з них має певне семантичне навантаження. Зокрема, якщо сутність інтересу розкривається в його властивості зв’язувати, об’єднувати (“буття між”), то сутність цінності (згідно з концепцією Г.Ріккєрта) полягає в її значущості, а не в її фактичності [18, 309]. Буття у системі “цінність – байдужість” вказує на інтерес як на перехідний стан суб’єкту, просторово-часове орієнтування в соціальному середовищі, практичне відношення до об’єктів повсякденності. Якщо категорія “цінність” етимологічно походить від розуміння “ціни”, “оцінювання”, тобто припускає зсув вектору уваги на об’єкт, а вигода, користь, своєю чергою, орієнтована на суб’єкт, то категорія “інтерес” (“inter-esse”) окреслює те поле вибору, в якому формуються орієнтації, прагнення суб’єкту. На онтологічному рівні інтерес бере свій початок у потребовому стані, проходить через суб’єктивно-об’єктивний фільтр як систему дійсного й можливого, раціоналізується та усвідомлюється як цінність. У цьому контексті затребуваним є діяльнісний підхід, згідно з яким інтерес дістає значення цінності безпосередньо в процесі соціальної практики, а також сам формується як інтеріорізована цінність. Соціологічні категорії вдало розділяє Н.І.Соболева: “Цінності – це завжди чийсь цінності за приналежністю, але цінності “взагалі” за змістом. Інтереси завжди співвідносяться зі своїми носіями за приналежністю, так і за змістом” [19, 190]. Дослідниця відзначає, що категорія “цінність” пояснює змістові інваріанти інтересу та його підставу, тоді як категорія “інтерес” пояснює не підстави, а причини і спонукальні сили суб’єктивної активності.

Досліджувана категорія також знайшла синонімічні зв’язки з категорією “участь”, яка звично використовується для опису функціональної приналежності, зображає залученість суб’єкта до діяльності, системи соціальних зв’язків. Коли йдеться про інтерес або сферу інтересів, мається на увазі специфіка зв’язків, які характеризують носія інтересу, до яких він причетний. У чому полягають схожість і відмінність цих категорій? По-перше, вони обидві відображають ту просторово-часову орієнтацію суб’єкту, коли в нього з’являється можливість реалізувати свою потенцію, змінити себе і ситуацію, отримати благо, дізнатися щось нове, змінити свій статус тощо. По-друге, семантична схожість визначається тим, що вони описують екзистенціальне самовизначення людини, прагнення розвиватися в усьому різноманітті здібностей і можливостей, адекватно оцінювати реальність, брати участь у ній. Їх головна відмінність полягає в тому, що соціологічна категорія “інтерес”, розкриваючи свій зміст у системі “участь – байдужість”, не лише описує залученість суб’єкта до діяльності, а й вказує на межі потенційного буття суб’єкту, передбачає можливості їх розширення.

Нарешті, використання соціологічної категорії “інтерес” у теоретико-правових конотаціях становить ще одну редукцію її семантики. Специфіка правового розуміння категорії полягає в розгляді інтересу як життєвого блага, закріпленого законодавством у вигляді правової норми. При цьому акцентуються лише ті інтереси, які в конкретних історичних умовах зумовлюють суспільний резонанс, визначають вектор економічного, політичного, етичного розвитку, вимагають нормативного регулювання.

Якщо правову науку цікавить, насамперед, юридична форма, правова регламентація інтересу, то соціологія прагне виявити соціальний генезис, соціальне значення і функції існуючих інтересів. Соціологія орієнтується здебільшого на визначення специфіки типових інтересів, яким належить виразитися в правовому документі, пізнати механізм інституціоналізації інтересу, осмислити можливі соціальні перспективи, пов’язані з

прийняттям того чи іншого закону, простежити процес трансформації правової норми в динаміці розвитку інтересу, що зумовлює її.

Незважаючи на контекст використання і специфіку формальних значень у процесі свого розвитку, соціологічна категорія “інтерес” отримала міцний зв’язок з такими категоріями, як “соціальна структура”, “соціальний розвиток”, “влада”, “цінність”, “раціональність” та ін.

У контексті соціальної структуризації категорія “інтерес” затребувана в поясненні суб’єкт-суб’єктних і суб’єкт-об’єктних відносин, пояснює об’єднуючий елемент, джерело соціальної диференціації. Категорія ілюструє динамічний зв’язок, певну “єдність” чи “протистояння”, що формується і змінюється згідно з узгодженням переваг і орієнтацій суб’єктів взаємодії, визначає характер соціальної взаємодії, структуру і специфіку соціальних інституцій, стратифікаційну модель суспільства.

У дослідженні механізмів ціннісно-нормативної організації суспільства соціологічна категорія “інтерес” затребувана у системі таких понять і категорій, як “цінність”, “норма”, “конфлікт”, “благо”, “статус”. Вона пояснює, з одного боку, раціональну інтенцію суб’єкта, яка потребує ціннісно-нормативного контролю і регуляції, а з іншого – виступає індикатором соціальної позиції, що відображає змістовне поле цінностей і норм, інституційно закріплених у соціальній структурі.

Категорію “інтерес” соціологи часто-густо застосовують у поясненні соціального розвитку, зокрема соціального прогресу. Вона ілюструє життєві прагнення, орієнтації, мотиви суб’єктів соціальної взаємодії, що представляють той або інший соціальний прошарок, субкультуру, спільноту, водночас демонструє індикатор зміни історично сформованих соціокультурних структур. У даному контексті категорія використовується для пояснення механізму соціальної “творчості”, наслідків соціальної взаємодії, зокрема й непередбачених.

Соціологічна категорія “інтерес” в описі механізмів владної організації суспільства ілюструє неринкові, політико-правові механізми задоволення потреб, прояв прагнень, орієнтацій суб’єктів соціальної взаємодії, пояснює основу формування, розвитку і легітимації владної структури суспільства, показує об’єкт відображення і рушійну силу законотворчої діяльності.

Важливим аспектом у розумінні категорії “інтерес” у соціологічній теорії є визначення її ролі у поясненні ступеня раціональності прагнень, орієнтацій та установок суб’єктів взаємодії. У системі соціального знання і безпосередньо в соціології категорія “інтерес” використовується для визначення раціональних детермінант поведінки у вигляді цілеспрямованості суб’єкта, усвідомленого вибору засобів і механізмів задоволення потреб, а також припускає наявність ірраціональної регуляції людської поведінки. Остання пов’язана як з інстинктивною, емоційно забарвленою активністю, так і з об’єктивним впливом на поведінку загальноновизнаних цінностей, норм, статусних очікувань, ідеологічних стереотипів, соціальних практик, соціокультурних та історико-економічних обмежень.

Таким чином, розвиток соціологічної категорії “інтерес” характеризується взаємопроникненням кількох періодів. Перший полягає у тому, що категорії була притаманна типова латентна фаза, коли змістове поле концепту “інтерес” освоювалося найрізноманітнішими поняттями з близькими когнітивними схемами. Розуміння інтересу, але ще не поняття, лишалося дуже конкретним, диференціювалося в протопоняттях: “потреба”, “благо”, “прагнення”, “орієнтація”, “користь” та ін., які описували конкретні, формальні вияви інтересу та претендували на цілісне відтворення його змісту. Другий період визначається з’єднанням понять з подальшою диференціацією смислових пластів, змістових рис категорії. Серія названих понять, що тяжіють один до одного, поступово “збивалася” дедалі щільніше. Категорія “інтерес” починала вирізняти всередині себе нові смислові відтінки, тлумачення, виявляти в них історію згрупованих ідей. В епоху Відродження (у другій половині XVII ст.) виявляється їхнє дедалі відчутніше “стягнення”,

відбувається вербалізація категорії “інтерес”, остаточно лишаючи за собою ключове значення детермінанти, джерела розвитку, стану суб’єкту. Відбувається кристалізація та переосмислення категорії згідно із соціальними запитами і наявними соціальними потребами, яскраво простежується її роль у поясненні складних принципів соціальної організації. Подальший розвиток категорії відбувався всередині семантики концепту з диференціацією різних смислових відтінків, спеціалізацією значень згідно з предметним та проблемним полем застосування. Починаючи з XVIII ст. у системі соціального знання здійснювалися спроби структурувати внутрішню багатозначність категорії, вирізняти її значення згідно з предметами суспільствознавчих дисциплін: політекономією, психологією, теорією права, політологією.

Соціологічній категорії “інтерес” притаманна диференціація різних семантичних відтінків, спеціалізація значень згідно з домінуючою парадигмою мислення, соціальним запитом і аналітичною позицією дослідника. Починаючи з соціології класики яскраво розкривається її внутрішня багатозначність, за різними критеріями розрізняються певні змістові риси, зокрема здатність описувати соціальну структурування, соціальну ієрархію і владу, соціальний прогрес і ціннісно-нормативні аспекти соціальної організації. Категорія “інтерес” увійшла до наукового апарату соціології як полісемантичний, складний, багатовимірний аналітичний інструмент. Будь-які спроби прямолінійно інтерпретувати і редукувати зміст категорії до певного значення мали негативні наслідки для соціологічного теоретизування.

Періоди розвитку соціологічної категорії поєднуються в моделі, які ілюструють актуалізацію одного або кількох семантичних відтінків, що актуалізуються згідно з історичною зміною парадигм мислення, світоглядною позицією соціолога, спектром онтологічних проблем, що вирішуються. Зокрема, досліджувана категорія в описі соціального поля активності суб’єкта була присутня спочатку в античних філософів, потім у С.К’еркегора (“Страх і трепет”, 1843), Е.Гуссерля (“Криза європейського людства і філософія”, 1935), М.Мерло-Понті (“Пригоди діалектики”, 1955), згодом була затребувана у Н.Пуланзаса (“Політична влада і соціальний клас”, 1973) та П.Бурдьє (“Практичний зміст”, 1980). Значення інтересу як окресленого поля активності суб’єкту наближує соціологічну категорію до понять з мотиваційною семантикою, що розкривають суб’єктивну інтенцію на різних рівнях соціальної взаємодії. Прагматико-утилітаристська, рефлексивно-інтенціональна, статусно-рольова та інші тлумачення категорії не втрачають своєї актуальності, в оновленому вигляді використовується провідними соціологами сучасності.

Щодо перспектив подальшого розвитку соціологічної категорії “інтерес” відзначимо таке. Загалом прозорість і багатозначність ряду соціологічних понять і категорій, історична зміна їх семантики, змушує задуматися про основу та специфіку їх когнітивно-метафоричних схем. Підтверджує дану тезу і не викликає смислових відгуків початкового значення соціологічна категорія “інтерес”. Західним соціологам її когнітивна модель якщо не зрозуміла цілком, то відчутна переважно в економічних конотаціях, прагматико-утилітаристському змісті, тоді як у вітчизняному соціологічному дискурсі досліджувана категорія відкриває таку перспективу. З визнанням багатозначності категорії виникає небезпека сповнення її неадекватним змістом, спрощення або ускладнення семантики. В історії науки чимало соціологічних понять запозичувалися на тлі віри в те, що представляли прості засоби пояснення та вирішення якщо не всіх, то найважливіших онтологічних і гносеологічних проблем сучасності. Суперечність, багатозначність і семантичне багатство соціологічної категорії “інтерес” зникає перед вірою в її точність і простоту. В результаті ілюзорна ясність та очевидність породжує міфи, які не потребують пояснення, проте пояснюють будь-які соціальні явища. У більшості випадків втрати адекватності і спадкоємності значень категорії “інтерес” досліднику доводиться мати справу фактично із самостійними поняттями “вигода”, “цікавість”, “статусний орієнтир”, “ціннісна позиція”, “користь” та ін.

Дослідження соціологічних категорій є важливим чинником формування понятійно-категоріального апарату соціології, неодмінною умовою плідного осмислення соціальних явищ. Якщо лексика дослідника – це культура його розуму, то понятійно-категоріальний апарат науки – це структура й багатство аналітичних інструментів пізнання та методологічних напрацювань. Становлення понятійного апарату науки є тривалим, постійним і часом суперечливим процесом пошуку найбільш адекватних дійсності гносеологічних конструктів, понять, категорій, когнітивних моделей та схем, які, своєю чергою, також перебувають у процесі розвитку, семантичної трансформації. Підтверджуючи це правило, категорія “інтерес” з моменту зародження соціології як науки демонструє різні смислові відтінки, дістає те чи інше ідеологічне забарвлення. На сьогоднішній день як аналітичний інструмент пояснення соціальної реальності вона продовжує уточнюватися в значеннях, знаходити нові аспекти, визначаючи подальший теоретичний пошук та розвиток соціологічної теорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
2. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии. – М., 1969.
3. Boudon R. A quoi sert la notion de structure? – Paris, 1968.
4. Латинский словарь юридических терминов и выражений. – Ростов-на-Дону, 2000.
5. Платон и его эпоха. – М., 1979.
6. Тадевосян Э.В. Словарь-справочник по социологии и политологии. – М., 1996.
7. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности. – Свердловск, 1990.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения: В 2-х тт. – М., 1955. – Т. 1.
9. Зиммель Г. Избранное. Т. 2. Созерцание жизни. – М., 1996.
10. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
11. Ratzehofer G. Die soziologische erkenntnis: Positive philosophie des sozialen lebens. – Liberac, 1968.
12. Merleau-Ponty M. Les Aventures de la dialectique. – Paris, 1961.
13. Hirschman A. The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph. – Princeton, 1977.
14. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – М., СПб., 1998.
15. Лавриненко В.Н. Проблема социальных потребностей в ленинизме. – М., 1978.
16. Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков, 2003.
17. Эпштейн М. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М., 2004.
18. Риккерт Г. Философия жизни. – К., 1998.
19. Соболева Н.И. Социальные интересы в контексте ценностного сознания // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 2.